

כוחו של העבר: מודרניות, אימפריות והגילוי מחדש של העולם העתיק

מאת פרופ' בילי מלמן

כהוגים והיסטוריונים ליברלים רבים וכמו הקהל שהאזין לו, הוא ראה בחשיפת העבר הקרוב והרחוק מפתח לקדמה במדינות ובחברות, ובדמוקרטיזציה של הגישה לעבר – חלק ממדיניות הרווחה שהונהגה בדמוקרטיות ליברליות בעקבות מלחמת העולם השנייה. "רווחה" יושמה לא רק בתחומי כלכלה וחברה אלא גם בתרבות שמשטרים ליברליים ראו בגישה אליה זכות אזרחית מן המעלה הראשונה. סוגיית עתידם של העבר הקדום ושל הארכאולוגיה העסיקה גם את המשתתפים בוועידה אזורית שהתכנסה בירושלים והקדימה בחודשיים את הכינוס הלונדוני. השתתפו בה כמה מחשובי הארכאולוגים – יהודים, נוצרים ומוסלמים – בתחומי המנדט הבריטי בפלשתינה-א"י, המנדט הצרפתי בסוריה ולבנון ובמצרים. חזון העתיד שלהם כלל כינון סדר חדש לטיפול בעתיקות שיבוסס על שיתוף פעולה אזורי ובין-לאומי.

2.

פירס, עמיתו והמאזינים להם היטיבו לדעת כי ההכרה בכוחו של העבר בהווה אינה מאפיינת רק

1.

בין שישה לשמונה באוגוסט 1943, באחד מרגעי השפל של מלחמת העולם השנייה, התכנסה בלונדון ועידה בנושא "עתיד הארכאולוגיה" לאחר תום המלחמה הטוטאלית. בנאום הפתיחה לוועידה ציין סר צ'רלס פירס, ארכאולוג ואדריכל, שהיה המפקח הראשי על העתיקות בבריטניה במשך שני עשורים ומנסח החוק הבריטי של 1913 לשימור עתיקות ומונומנטים היסטוריים: "האדם אינו חי על תותחים... אנו בהווה דואגים בעיקר להישרדותם של הדברים ההופכים את החיים ראויים לחיותם... אל תראו בארכאולוגיה חפירה ונבירה בעבר".

היסטוריה, ובעיקר ההיסטוריה של הזמן העתיק, סבר פירס, היא ה"מדע" שעיקרו "כיצד לנהל את העתיד". היסטוריונים מקצועיים כמוני וכעמיתיי ידחו הנחה זו על שני חלקיה: הם יטילו ספק בהיות ההיסטוריה מדע ויגרסו כי בדיסציפלינה ההיסטורית המודרנית העבר נחקר בשל עבריותו ובמושגיו שלו ולא כדי לצפות עתיד. אך לפירס, הקשר בין עבר לעתיד, להווה שהיה עבר ויהיה עתיד, היה מובן מאליו.

ידע שונים, כגנתרופולוגיה וארכאולוגיה, אומנים וסופרים. העולם הקדום נכח בכל, ונוכחותו הייתה חומרית ומוחשת: במוזאונים, במרחב העירוני – באתרים שסימלו את המודרנה, מבתי חרושת לייצור מוצרי צריכה המוניים בשיטת הסרט הנע, שנבנו בסגנון "כמו מצרי", ועד לבתי קולנוע בסגנון "אר דקו מצרי", שהתפתח בשנות השלושים של המאה העשרים, ומבתי קברות ועד לבתי כלא ותחנות מטרה שבאדריכלות שלהם מוזגו רכיבים של אדריכלות מצרית או אשורית. גילויים ארכאולוגיים סנסציוניים בטריטוריות קולוניאליות שבשליטת המערב – מסופוטמיה, מוהנג'ודארו והרפאה שבתחום הראג' הבריטי בהודו – וגילוי שרידי תרבויות פרה-היסטוריות במצרים ובלוב הקסימו בני אדם מודרניים. חומריותו של העבר הקדום, שבאה לידי ביטוי בשרידי תרבויות מטריאליות, תיווכה בינן לבני המאה העשרים והפכה אותו למוחשי. חומריות זו נכרכה בתמורות עמוקות בהתייחסות לעבר הקדום, בהתפתחות ראיות חדשות של העולם הפיזי ושל מקורות האדם ובפולמוס על מקורות ציביליזציות מודרניות וההיררכיות שביניהן, הייררכיות שבעידן שביין שתי מלחמות העולם נוסחו במושגים גזעיים. תמורות אלו התרחשו בין היתר בשל התפתחות מחקר שיטתי של העולם העתיק בשדות ידע חדשים שהפכו לדיסציפלינות, והראשון שבהם הוא הארכאולוגיה המתמקצעת, אך היו גם תולדה של התפתחות טכנולוגיות מודרניות של ההאצה בזמן ושל התנסות חדשה במרחב. כפי שנכתב בשנת 1931 על צ'רלס לאונרד וולי (Woolley), אחד הארכאולוגים המפורסמים בתקופה שביין שתי מלחמות העולם, שחשף את שרידי התרבות השומרית באור-תל מוקייר בדרום עיראק: חקר העבר הוא עניינו של כל אחד, ו"הנושא של ההיסטוריה של העתיק הוא האדם המודרני".

החשיפה באמצעות הפירה ארכאולוגית לא רק גילתה עולמות פיזיים נעלמים שבמערב הוכרו ◀

את העידן שאנו, ההיסטוריונים של הזמן הקרוי "חדש", מתחמים בין ראשיתה של המאה השמונה-עשרה לראשיתה של המאה העשרים, מכנים אותו "מודרניות" ומאפיינים אותו בשינויים אינטנסיביים. עם השינויים אפשר למנות פיתוח מואץ של סביבת האדם, שימוש בטכנולוגיות ויישומן, עלייתם והתגבשותם של משטר כלכלי וארגון עבודה והון המוגדרים קפיטליזם תעשייתי, עיור מואץ, עלייתן של מדינות אומה שהתפתחו למדינות אימפריה, רפלקסיביות, או התבוננות מושכלת וביקורתית של יחידים בעצמם, בסביבתם, במבנים חברתיים ומדינתיים, ואחרון – אם כי בענייננו הוא הראשון – חוויית זמן ומרחב חדשה לחלוטין. גם העניין בהיסטוריה הקדומה אינו טיפוסי לבני אדם מודרניים: מצרים העתיקה הקסימה את שוכני העולם ההלני. השיגעון למצרים – "אגיפטומניה" – התפרץ בעידן הרנסאנס, בתקופת הנאורות במאה השמונה-עשרה ובעידן הלאומיות במאה התשע-עשרה, גם אם לא הגיע אז לממדי האגיפטומניה שאחזה בעולם המערבי עם חשיפת קברו של המלך הילד מן השושלת השמונה-עשרה במצרים, תות אנח אמון, ב-1922.

שחזור של בית החרושת לסיגריות "קארס", לונדון; החתונל המצרי היה סמל בית החרושת וסמל של מותג הסיגריות בין המלחמות.

אולם בעשורים שהיסטוריונים, חוקרי תרבות וסוציולוגים מכנים "מודרניות מאוחרת" – משלהי המאה התשע-עשרה ועד למחצית הראשונה של המאה העשרים – השיגעון לעתיק התייחד בעוצמתו ובהיקפו חסרי התקדים. הוא הדביק מומחים משדות

בית החרושת לסיגריות "קארס" בלונדון, 1930 לערך: דוגמה לאגיפטומניה בין שתי מלחמות העולם. בניין המפעל, שתואר כאחד ייצור מודרני, נראים רכיבי אדריכלות מצרית המחקים ממצאים שנתגלו בחפירות ארכאולוגיות.

עירו של אחנאתון – הוא אמנחותפ הרביעי מהשושלת השמונה-עשרה בממלכה החדשה – חשפו ארכאולוגים גרמנים ובריטים לפני מלחמת העולם הראשונה ומשלחות חפירה בריטיות לאחריה. העיר תוארה בעיתונות התקופה כעיר מודרנית או אוטופיה פרוורית – "עמרנהטופיה" – ברוח הפרוורים שנבנו באירופה בין שתי מלחמות העולם ואפשרו מגורים בסביבה בריאה מחוץ לערים התעשייתיות הצפופות. פרעה אחנאתון עצמו תואר כרפורמטר דתי מודרני וכאיש משפחה בן הזמן החדש. עיר המדינה אור (Ur) תוארה כמגה-עיר גלובלית, מרכזה של אימפריית סחר ימית המנוהלת ברציונליות "מודרנית". חפצים שהתגלו בקברים המלכותיים שנחשפו בה – ובהם כלי נגינה, משחקים, עדיים, מכלי תמרוקים וכלי נשק – הוצגו כאסתטיים ו"מודרניים". אפילו ארכאולוגים פרה-היסטוריים תיארו היבטים מודרניים של כלים מתקופת האבן שבאורכה עלתה על ההיסטוריה.

רק מטקסטים כתנ"ך, כתבי הקלסיקונים או ספרי מסעות, אלא גם סרטטה את גבולות הזהות המודרנית. החפירה כפרקטיקה וכמהלך מחקרי הייתה נושא ומטפורה מרכזית במדעים שונים שכינתי אותם "מדעי החפירה", ובהם הגאולוגיה, האנתרופולוגיה הפיזית, הארכאולוגיה והפלאונטולוגיה, ובצידם גם בתחום הפסיכולוגיה ובספרות. חשיפת שכבות העבר הקדום וחקר ריבודן שימשו אמצעי להבחנה בין בני אדם מודרניים ללא מודרניים ולעיתים להדגשת ההיררכיה שביניהם. בה בעת הייתה החפירה גם דרך למציאת הדומה ביניהם ולתהייה עמוקה באשר לייחודו של האנושי והמודרני ואף למותר האדם המודרני מן אבותיו. העבר הקדום עבר מודרניזציה, הומשג במונחי המודרנה המאוחרת והשווה להווה. וכך לדוגמה תוארו החפצים שנתגלו בקברו המפואר של תות אנח אמון – מודרניים ועכשוויים. את עמרנה, היא אחתאתון, שבמצרים התיכונה,

או כדי לסייע לתבוע בעלות על טריטוריות, לגייס את הלאום באמצעות העבר לשם הגשמת חזון של עתיד או כדי לכוון משטרים פוליטיים, הן דמוקרטיים והן טוטליטריים, ולהכשירם. את השימוש בעבר לצורכי משטר כזה מתאר המסאי והסופר הבריטי ג'ורג' אורוול בדיסטופיה "1984", שהתפרסמה ב־1949, ושהאנטי־גיבור שלה, וינסטון, יודע כי "זה השולט בעבר שולט בעתיד". בהתפתחות הראויה לציון של חקר העבר הקדום, ובמיוחד בארכאולוגיה, ראו היסטוריונים רבים ביטוי ללאומיות. יתרה מזאת, ההיסטוריוגרפיה של ההיסטוריה ושל הארכאולוגיה מבוססת לרוב על מה שניתן לכנות "לאומיות מתודולוגית": העניין בעולם העתיק נחקר כפרק בהיסטוריה של מדינות אומה. וכך, הגילוי מחדש של מצרים – בידי אורינטליסטים בריטים או צרפתים או בידי אגיפטולוגים מצרים במהלך המאה העשרים – נבחן עד כה בעיקר כמיזם של מדינות אומה במערב או של תנועות לאומיות שהתפתחו בטרטוריות שמדינות אלו שלטו בהן, כגון התנועה הלאומית במצרים. הארכאולוגיה בכלל נבחנת לעיתים כ־ersatz nationalism: תחליף ללאומיות ותמריץ לה בעת ובעונה אחת.

חוקרים מצביעים כמובן על ההקשרים הקולוניאליים של הארכאולוגיה אך עושים זאת באופן כוללני, דוגמטי ומוגבל. ההיסטוריה הלאומית שבתה את ליבם של היסטוריונים של המודרנה כי היא מספקת לא רק מסגרת גאוגרפית והיסטורית – אחרי הכול העידן המודרני היה עידן עלייתה של הלאומיות – אלא גם מתודולוגיה. אבל כדי להבין את המודרנה יש לפרוץ את הלאומיות המתודולוגית ולבחון יחידות שהן גדולות ממדינת האומה, כגון אימפריה או אזור, או קטנות ממנה – כמו ערי הענק המודרניות. במחקריי בעבר וכן בספרי הנוכחי "אימפריות של עתיקות: מודרניות והגילוי מחדש של המזרח הקרוב הקדום במאה העשרים" אני מציעה להיחלץ מהמסגרת המגבילה של מדינות

אור, תל מוקאייר. תצלום אווירי, 1927

הארכאולוגית הפרה־היסטורית ג'קטה הוקס למשל, שכתבה ספרים פופולריים על תקופת האבן, חיברה שירים "לשלד פרימיטיבי שנחשף בכרמל". ב־1932 השתתפה הוקס בחפירתה של מערת טאבון בנחל המערות. במערה נחשפו גולגולתה השברירית ולסתה של אישה ניאנדרטלית. שירה של הוקס ל"האישה הניאנדרטלית", "שאת גלימת הבשר העתיקה שלה אני נושאת", היה מלא אמפתיה, שגישרה על פני עשרות אלפי שנים שהפרידו בין הארכאולוגית לעצמות החשופות שמצאה.

3.

בשיגעון לעבר וגם בצמיחת ההיסטוריה כתחום חקר מובחן היסטוריונים רואים תוצר של עליית הלאומיות והיווצרות מדינות אומה. גילוי העבר, כך הם מרבים להדגיש, נועד לשנע את ההיסטוריה לצורך שחרור לאומי או התפשטות מדינת האומה,

או" חפץ עתיק" והן "הזמן העתיק" ו"עתיקות" (antiquities); השינוי השני הוא הלגליזציה שלהם בחוק הבין-לאומי והאינטרנציונליזציה, או העיסוק חסר התקדים בשימור שרידי עבר והדיון הבלתי פוסק עליו על במות בין-לאומיות. חשיפת העבר הפכה לנושא להסדרה ופיקוח בין-לאומיים: בארגונים בין-לאומיים, בתוך הדיסציפלינות החדשות לחקר העבר ובאמצעי התקשורת הבין-לאומיים – העיתונות והרדיו המתפתח.

מה היה "עתיק" ומה היו "עתיקות" על פי ההגדרה החדשנית? מנסחיה ביקשו ליצור "ארכאולוגיה" וחקר עבר בין-לאומיים, כלומר לקבוע נהגים וסטנדרטים אוניברסליים שייושמו ויהפכו את שרידי העבר הקדום לנגישים יותר, ומכאן את העבר עצמו ל"דמוקרטי" ולנחלתן של קבוצות רוב, ואת החפירה ל"מדעית" יותר. בנוסחים הללו ובדיונים עליהם הוגדרו מחדש גם הטמפורליות של העתיק והערך שלה. עתיקותו של הממצא הארכאולוגי נקבעה לראשונה בחקיקה על פי סרגל זמן. "הזמן החדש" של מה שהוגדר "עתיק" היה שונה במהותו מכל הגדרה של עתיקות בחוקים שחוקקו מדינות או אימפריות לאומיות קודם לכן. לדוגמה, ההגדרה העות'מאנית של עתיקות – על פי חוק מ'1913 – הייתה טקסונומית, כלומר היא פירטה סוגים של "עתיקות" על פי החומרים והמרקם שלהם ולא על פי זמן יצירתם. גם החוק הבריטי ל"שימור של מונומנטים היסטוריים", מאותה שנה, לא הציב סרגל זמן. אי אפשר לפרש את השינוי כניגוד בין חוק במטרופולין לבין חוק בטריטוריות אימפריאליות, מכיוון שגם בראג' ההודי שבשליטת בריטניה לא הוגדרו "עתיקות" הגדרה כרונולוגית. על פי הכרונולוגיה החדשה, שהתגבשה בזמן מלחמת העולם הראשונה, "עתיקות" היו כל חפץ או עצם, נייד או נייח (מבנה לדוגמה), שנוצר בידי בני אדם ונחשף על פני הקרקע או מתחת לה, או שרידים של צמחים ובעלי חיים מלפני שנת 1700. יש להגן עליהם

ארכאולוגיה כסנסציה: "שחזור אותנטי" של אחד מ"הקברים המלכותיים", אילוסטרייטד לונדון ניו, יוני 1928

האומה כיחידות חקר וכמתודה¹. התפתחות העניין במזרח הקרוב הקדום, ברומא או ביוון העתיקות לא התרחשה בנפרד ביחידות לאומיות אלא בזיקה למבנים ולמסגרות רחבים ממדינות האומה.

הגילוי מחדש של העולם העתיק בעידן המודרנה המאוחרת התרחש במסגרות אימפריאליות וגלובליות: באימפריות הענק שהיו אופן הארגון הפוליטי, החברתי והכלכלי הנפוץ והעמיד בעולם עד למלחמת העולם השנייה, ורבים טוענים שגם לאחריה, ובאמצעות גופים על-לאומיים חדשים כמו חבר הלאומים, שנוצר לאחר המלחמה שקדמה לה, ובהם ארגונים למחקר ולשיתוף פעולה אינטלקטואלי ואקדמי. ארגונים אלה מילאו תפקיד מרכזי בשני השינויים המהותיים ביותר בזיקה לעבר הקדום, חשיפתו מכאן וההיחשפות אליו של קהלים שונים מכאן, ובאופן חקר שרידיו. השינוי האחד הוא הגדרתו מחדש, בין פרוץ מלחמת העולם הראשונה לבין תום מלחמת העולם השנייה, של המונח antiquity, שהוראתו היא הן "דבר עתיק"

הראשונה. בסדר העולמי הזה למזרח הקרוב הקדום היה מקום מיוחד במינו ושונה מהמקום שיוחס לאתרים אחרים של ציביליזציות עתיקות כמו אלה של עמק האינדוס או אלה שנחשפו במרכז אמריקה ובדרומה, בין היתר בשל הקשר ההדוק שבין הגילויים הארכאולוגיים להגדרת העתיקות החדשה ולהתפתחותה של אימפריה מסוג חדש בעקבות השינויים הגאוגרפיים שגרמה מלחמת העולם הראשונה. בליבו של סדר זה ניצבו רעיון המנדטים ושיטתם: שלטון קולוניאלי המואצל על ידי ארגון על-לאומי – חבר הלאומים – על אומות אימפריאליות ומתנהל להלכה בשמו ועבורו בפיקוח בין-לאומי (וליתר דיוק, בפיקוח של החברות בחבר).

כפי שמחקרים חדשים על שיטת המנדטים מראים, "מנדט" היה בעת ובעונה אחת רעיון מדיני, אופן של משילה, סט של פרוצדורות ונהגים של שליטה, ולא פחות מכל אלה – דרך לדבר בה על צורה של קולוניאליזם, ארגומנטציה בדבר הלגיטימיות לשלוט. שיטת המנדטים הייתה מבוססת על הייררכייה ציביליזציונית (שפורשה בתקופה כגזעית) מחד, ועל תפיסה של אפוטרופסות של שליטים על הכפופים להם מאידך. זאת ועוד, מלכתחילה היה המנדט – וכך אני מפרשת את השיטה כולה – פרויקט של מודרניזציה. סעיף 22 הידוע באמנת חבר הלאומים משנת 1919 הגדירו: שלטון שמטרתו, במיוחד במנדטים מסוג A – כלומר בשטחים לשעבר במזרח התיכון של האימפריה העות'מאנית המובסת שנמסרו לאימפריות הצרפתית והבריטית – הייתה לחנוך את העמים המתפתחים "בחיים הקשים בעולם המודרני". המנדט העניק לבריטניה בשטחי המנדט החדשים שלה לא רק אפוטרופסות על ההווה של הטריטוריות הקולוניאליות שגבולותיהן הוגדרו מחדש ועל העתיד שלהן אלא גם על העבר שלהן. רעיון המודרניזציה, באמצעות פיתוח, ניצב בלב ליבו של הגילוי מחדש של העולם העתיק, והמנדט מסוג A היה במוקד הגילוי.

וההגנה מוסדרת בחוק. 1700, הגבול הכרונולוגי העליון בתיקוף החדש, נחשב בדיונים על המודרניות למסמן שלה והוצג כמנוגד ל"עתיק". המאה השמונה-עשרה, שזו השנה הראשונה במניינה, הייתה המאה של הנאורות ושל התיעוש במערב אירופה, שני מאפיינים מרכזיים של המודרניות. עם זאת התיקוף החדש לא עמד בסתירה לקוסמולוגיה התנ"כית ולהשקפה ה"קריאציוניסטית" (creationist), שגרסה כי העולם "צעיר", וכך גם האדם, וכי הם נבראו במעשה אלוהי. השקפה זו נוסחה בבריטניה במאה השבע-עשרה בידי הארכיבישוף אשר (Ussher), ועל פיה היה העולם בן כ-6,000 שנים. ראוי לציין כי מן התיקוף החדש, ומכאן שגם מההגנה על עתיקות, הודרו מבנים, שרידים וארטיפקטים עות'מאניים לא מעטים.

"Queen Shub-ad's 5000-Year-Old Golden Hair Dress, an Ur Treasure" – כותרת בשבועון "אילוסטרייטד לונדון ניוז", 30 ביוני, 1926

הגדרת הקדמוניות החדשה הזאת, ש"מתחה" את גבולות העתיק אל תוככי הזמן החדש, הייתה אפוא אימפריאלית במובהק: היא יושמה בתוך סדר עולמי אימפריאלי חדש שהתגבש בעקבות מלחמת העולם

אינטלקטואלי (Commission internationale - pour la coopération intellectuelle-CICI) שבז'נווה, שכללה כמה מענקי המדע והרוח במאה העשרים, ובהם אלברט איינשטיין, מרי קירי והפילוסוף והפסיכולוג אנרי ברגסון. בהצעתו, שהפכה עד מהרה להחלטה של הנציבות - אחת הראשונות שלה - עמד ברגסון על היעדר "הסדרה" של חקר, רישום, הפצה ותנועה של עתיקות דווקא בתקופה שבה היקף הגילוי שלהן גדל גידול חסר תקדים. מורשת העבר של העולם הקדמון ובעיקר ממצאים ארכאולוגיים היו נתונים בסכנת הכחדה, שוד וסחר לא חוקי.

ברגסון היה ככל הנראה הראשון שטבע את המונח "משטר עתיקות" או "משטר חפירות". מהלך האינטרנציונליזציה וההאחדה של הטיפול בעתיקות שהוחל בז'נווה הפך שיטתי בתוך כדי הדיון הממושך בו ברשת צפופה של גופים בין-לאומיים חדשים כמו "המכון הבין-לאומי לשיתוף פעולה אינטלקטואלי", "האיחוד האקדמי הבין-לאומי" ו"משרד המוזאונים הבין-לאומי (Office international des musées), המוכר לנו כיום בגלגולו כ"אונסק"ו". הגופים הללו חיברו את רעיון משטר העתיקות לרעיון שיטת המנדטים, ובייחוד למנדטים המתקדמים מסוג A, כלומר מנדטים במזרח התיכון. הקשר שבין משטר עתיקות לשיטה האימפריאלית החדשה הפך לבלתי ניתן להתרה. הרטוריקה של המנדט וזו של משטר העתיקות זהות. בשתייהן מודגש הרציונל של שלטון קולוניאלי מסוג חדש כמכשיר לפיתוח לתקופת זמן מוגבלת. כפי שצוין בדוח "הערות על משטר החפירות הבינלאומי החדש" ממאי 1929: מדינות ריבוניות שלהן "תרבות גבוהה", והן שולטות בעמים אחרים, הן קטגוריה אחת. ארצות ש"הציביליזציה שלהן מפותחת פחות" הן "דבר אחר". על אלו הנמנות עם הקבוצה הראשונה (המקיימות ממילא מחקר מדעי של העבר) קשה לכפות רגולציה הרבה יותר משקשה לכפותה על אלה שבקבוצה

הקשר ההדוק בין מערך החשיפה של העבר לבין אופן השליטה החדש בולט בהמשגה ובהגדרה של עתיקות בהסכמים בין-לאומיים (כמו הסכם סוור שבין מעצמות ההסכמה המנצחות במלחמה לאימפריה העות'מאנית, שאף על פי שמעולם לא אושר בידי התורכים, היה הבסיס לחקיקה מנדטורית בנושא עתיקות ומורשת עבר), באמנת חבר הלאומים ובשלל כתבי המנדט או הבנות המנדט בפלשתינה-א"י, בעבר הירדן, בסוריה והלבנון ובמסופוטמיה-עיראק, שהייתה אזור מנדט בריטי עד לשנת 1932. מצרים לכאורה מייצגת שלטון קולוניאלי במתכונת ותיקה יותר, בהיותה פרוטקטורט בזמן המלחמה וישות עצמאית לכאורה מ-1922. אך הדיון החדש הבין-לאומי הפומבי על עתיקות הוחל גם עליה.

העיסוק האינטנסיבי בעתיקות והחשיבות שיוחסה להן באים לידי ביטוי בכך שבכתבי המנדט, שהיו מסמכי יסוד שלו, הסעיפים העוסקים ב"עתיקות" ובעניינין - הגדרתן, הגישה אליהן, חשיפתן, שימורן, הבעלות עליהן, חלוקתן, חקירתן ופרסום חקירתן - הם מרכזיים. לדוגמה, הסעיף העוסק בעתיקות הוא הסעיף הארוך ביותר בכתב המנדט על פלשתינה-א"י. פקודות וחוק העתיקות שלה, שנחשבו למודל לחקיקה האימפריאלית החדשה בכללותה, שכללו את נושא הבעלות על העבר שנגע גם לבעלות על קרקע שבה התגלו עתיקות ושהוכרזה אתר "מונומנט היסטורי". ראייתן והגדרתן החדשות של עתיקות לא היו בבחינת אות מתה, אלא כללו כינון של מנגנון קולוניאלי להפעלתן או לממשן שגלש מתחומי האימפריות המנדטוריות למסגרות אימפריאליות ותיקות יותר ואף למדינות שבהן לא היו בנמצא הסדרה ומנגנונים לטיפול בעתיקות, כמו למשל המדינות החדשות שנוצרו במרכז אירופה ובמזרחה לאחר המלחמה. המנדט מסוג A הפך ציר ומודל לניסיון האמבציוזי ליצור מסגרת בין-לאומית ואחידה שתהווה "משטר עתיקות". הביטוי והרעיון שמאחוריו נהגו ונוסחו לראשונה בנציבות הבין-לאומית לשיתוף פעולה

הציביליזציות האימפריאליות הקדומות. תקופת השיא של גידול הקולוניאליזם הייתה אפוא גם עידן של משבר אימפריאלי, פרי של מתח לא פתור, בין המגמות האימפריאליות הבינ־לאומיות וניסיון לאוניברסליזציה של הטיפול בנכסי עבר לשאיפות לאומיות לנכס את העבר הקדום.

על המנדט על העבר ניטש ויכוח עז בין ארגונים בין־לאומיים, ממשלים קולוניאליים, תנועות לאומיות, מומחים – ארכאולוגים והיסטוריונים – וצרכני ההיסטוריה. כולם עסקו בסוגיות כמו למי הבעלות על העבר – לאנושות כולה (ומהי האנושות?)? ללאום (המצרי? העיראקי? הסורי?)? לחופרים עצמם־אנשי מדע שחשפו את אוצרותיו? למי שעתיקות התגלו בקרקע שבבעלותם או בהחזקתם? הוויכוחים ביניהם מהדהדים בארכיונים קולוניאליים שבהם התייעוד הפנומנלי של המעשה הארכאולוגי היה אמצעי לממשל ולמודרניזציה. העתיד של העבר, באמצעות משטר עתיקות סדור ואחיד, דומיין כעתיד אימפריאלי גם בעיני מי שהתנגדו לו. הם עדיין פעלו בתוך עולם אימפריאלי וחשבו במושגים של אימפריות. בפרפרזה על דברי ברגסון, לעתיקות, לרישומן, לניטורן ולשמירה עליהן הייתה חשיבות בעולם המודרני. הסדר העולמי השתנה עד לבלי הכר. חבר הלאומים כשל בניסיונותיו לכונן סדר פוליטי ושלוש עולמי. הסכנות למורשת העבר לא חלפו. ולנו, חקירת הגילוי מחדש של העתיק היא דרך לחשוף את ההיסטוריות הכרוכות זו בזו של הבינ־לאומי, האימפריאלי והגלובלי ושל המקומי, ואת הזיקות ביניהן למודרניות, ולחשוב עליהן מחדש. ■

השנייה. אך ברור כי רק מדינות בעלות השפעה פוליטית ומדעית בתחום הגילוי מחדש של העבר העתיק תוכלנה לשכלל וליישם את ההסדרה הבינ־לאומית של הטיפול בעתיקות. ההיגיון המעגלי של האינטרנציונליזציה קבע כי משטר עתיקות אינו יכול להיכפות על המעצמות האימפריאליות אשר תכפינה אותו על הכפופים להן ועל מדינות אחרות לצורך פיתוחן. שטחי המנדט מסוג A, וגם תושביהם, היו אזורים־ביניים, intermediary places, בלתי ניתנים לסיווג, ולפיכך מתאימים לניסוי החדש, ממוקמים בין תרבויות מתקדמות ללא מתקדמות. בד בבד הן היו מחסני ענק של שרידי אימפריות עבר שנחשבו למקור הציביליזציה האנושית. מקום התווך שלהן – בין מדינות האימפריה השולטות בהן לאזורים קולוניאליים מפותחים פחות – הפך את אזורי המנדט למתווכים בין אירופה לטריטוריות הקולוניאליות.

העידן ההיסטורי שבו התגבשו האינטרנציונליזציה של הגדרת העבר הקדום והניסיון ליצור מארג מנגנונים בין־לאומיים לטיפול בשרידי מורשת היסטורית, כמו גם הסדר האימפריאלי החדש שבתוכו התפתחו, מכונה "המומנט הווילסוניאני", על שם וודרו וילסון, נשיאה של ארצות הברית, שבארבע־עשרה הנקודות המפורסמות שלו מנוסחת הזכות להגדרה עצמית של אומות. היה זה רגע היסטורי שבו נוסחה הזכות ל"הגדרה עצמית" של עמים. הציפיות שעורר בקרב תנועות לאומיות באירופה, אסיה ואפריקה והשינויים בעקבות המלחמה עוררו מפץ לאומי, בין היתר באותם שטחי אימפריות שבהם נחשפו אוצרותיהן של

1) הספר עתיד לראות אור בהוצאת הספרים של אוניברסיטת אוקספורד. תודתי נתונה להוצאה שהתירה לי לפרסם את המאמר.